O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2026, [15]
ISSN 2181-7324(Print)

IJTIMOIY FANLAR
http://journals.nuu.uz
ISSN 3093-8996(Onlayn)

UDK: 342.7:004

Toxirjon T. BOQIYEV
Tadqiqotchi, Namangan davlat universiteti, Namangan, O’zbekiston.
E-mail: toxirbek_boqiyev@gmail.com, ORCID: 0009-0007-6541-8984

TDTrU professori, J. Ramatov taqrizi asosida.

RAQAMLI NAZORAT SHAROITIDA SHAXSIY MA’LUMOTLAR DAXLSIZLIGI VA INSON ERKINLIGINI TA’MINLASH MUAMMOLARI

Annotatsiya

Maqolada raqamli nazorat sharoitida shaxsiy hayot daxlsizligi, shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish va inson erkinligi o‘rtasidagi ijtimoiy-falsafiy bog‘liqlik o‘rganiladi. Raqamli kuzatuvning legitim maqsadlari, ma’lumotlarni ommaviy yig‘ishning xavflari hamda rozilik, mutanosiblik, shaffoflik va hisobdorlik tamoyillari tahlil qilinadi. Xalqaro etik hujjatlar, O‘zbekiston Konstitutsiyasi va shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risidagi qonunchilik nuqtayi nazaridan inson daxlsizligini ta’minlashning institutsional imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Shaxsiy ma’lumotlarga oid huquqlarni real amalga oshirishda tushunarli xabardor qilish, minimallashtirish, nazorat va shikoyat mexanizmlari ahamiyati asoslanadi.

Kalit so‘zlar: raqamli nazorat, shaxsga doir ma’lumotlar, maxfiylik, daxlsizlik, shaxs erkinligi, algoritmik profil, ma’lumotlar xavfsizligi, hisobdorlik.

PROTECTING PERSONAL DATA AND HUMAN FREEDOM UNDER DIGITAL SURVEILLANCE

Annotation

The article examines the socio-philosophical relationship between digital surveillance, privacy, personal data protection and human freedom. It analyzes legitimate objectives of monitoring, risks associated with extensive data collection and the principles of consent, proportionality, transparency and accountability. International ethical instruments, Uzbekistan's Constitution and personal data legislation are considered as foundations for institutional safeguards. The paper argues that understandable notices, data minimization, effective individual controls and accessible complaint procedures are essential for making privacy rights meaningful in everyday digital practice.

Keywords: digital surveillance, personal data, privacy, human freedom, algorithmic profiling, data security, accountability, proportionality.

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ И СВОБОДЫ ЧЕЛОВЕКА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОГО НАДЗОРА

Аннотация

В статье рассматривается социально-философская связь между цифровым надзором, неприкосновенностью частной жизни, защитой персональных данных и свободой человека. Анализируются допустимые цели наблюдения, риски массового сбора данных, а также принципы согласия, соразмерности, прозрачности и подотчётности. В контексте международных этических документов, Конституции Узбекистана и законодательства о персональных данных изучаются институциональные условия обеспечения личной неприкосновенности. Обосновывается значимость понятного информирования, минимизации данных, контроля и эффективных механизмов обжалования.

Ключевые слова: цифровой надзор, персональные данные, конфиденциальность, неприкосновенность, свобода личности, алгоритмический профиль, защита информации.

Kirish. Raqamli iqtisodiyot va elektron boshqaruvning rivojlanishi kundalik faoliyatning ko‘plab ko‘rinishlarini qayd etish, saqlash va tahlil qilish imkoniyatini kengaytirdi. Foydalanuvchining qidiruv so‘rovi, joylashuv haqidagi taxminiy axborot, xizmatdan foydalanish tarixi, xarid odatlari yoki platformadagi muloqoti turli maqsadlarda qayta ishlanishi mumkin. Bunday ma’lumotlar xizmat sifatini oshirish, xavfsizlikni ta’minlash va muammolarni erta aniqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, ortiqcha kuzatuv insonning shaxsiy hayotiga aralashish, uning xulqini oldindan baholash va mustaqil tanloviga bilvosita ta’sir o‘tkazish vositasiga aylanishi ehtimoli mavjud. Shu sababli raqamli nazorat masalasiga faqat axborotni texnik himoya qilish nuqtayi nazaridan yondashish yetarli emas.

Tadqiqot muammosining ijtimoiy-falsafiy mazmuni shundan iboratki, inson erkin bo‘lishi uchun o‘zining har bir qadami kuzatilayotganini his qilmasligi, xususiy fikr va muloqot makoniga ega bo‘lishi zarur. Daxlsizlik – jamiyatdan uzilish huquqi emas, balki ijtimoiy hayotda qatnashish paytida o‘z shaxsiy chegaralarini belgilash imkoniyatidir. Raqamli muhitda bu chegaralar an’anaviy uy, yozishma yoki shaxsiy suhbat doirasidan chiqib, elektron izlar, algoritmik profillar va avtomatlashtirilgan qarorlarni ham qamrab oladi. Inson ko‘pincha ko‘rinib turgan bitta ma’lumotni oshkor qilayotganini anglaydi, ammo ko‘plab kichik ma’lumotlarning birlashtirilishi uning turmushi haqida ancha keng tasavvur hosil qilishi mumkinligini yetarli baholamaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. M.Fuko tomonidan tahlil qilingan kuzatuv va intizom mexanizmlari zamonaviy raqamli nazoratni tushuntirishda muhim nazariy nuqtayi nazarni beradi [1]. Uning qarashlarida kuzatuv faqat tashqi jazo shakli emas; nazorat qilinayotganini taxmin qilish insonning o‘z xulqini tartibga solishiga ham ta’sir etadi. Raqamli sharoitda ushbu fikrni ehtiyotkorlik bilan qo‘llash zarur: har bir texnik qayd etish intizomiy bosimga teng emas. Masalan, bank tizimidagi kirish jurnalini saqlash xavfsizlikka xizmat qilishi mumkin. Ammo kuzatuv qayerda, nima sababdan va qancha vaqt amalga oshirilayotgani noma’lum bo‘lsa, shaxs o‘z faoliyatini erkin tashkil etishda ruhiy noqulaylik sezishi ehtimoli ortadi. Demak, kuzatuvning

ijtimoiy ta’siri uning texnik quvvati bilan birga, oshkoraligi va maqsadi bilan ham belgilanadi.

Sh.Zuboff raqamli iqtisodiyotdagi ayrim biznes modellarida xulq-atvorga oid ma’lumotlar qiymatli resursga aylanishini keng yoritadi [2]. Bu yondashuv muhim savolni yuzaga chiqaradi: foydalanuvchi xizmatdan foydalanishga rozilik berganida, o‘zining kelajakdagi xatti-harakatlarini taxmin qilish va tijoriy yo‘naltirish uchun ma’lumotlardan foydalanishga qanchalik ongli ravishda rozi bo‘lgan bo‘ladi? Mazkur savolning javobi har bir xizmatning shartlariga bog‘liq. Odatda esa foydalanuvchi murakkab hujjatni to‘liq o‘qimasdan foydalanishni boshlaydi. Shu sababli rozilikni bitta tugmani bosish holatiga keltirib qo‘yish daxlsizlikni to‘liq kafolatlamaydi. Foydalanuvchiga oddiy til bilan tushuntirish va real muqobil variantlar berish zarur.

L.Floridining axborot makoni haqidagi qarashlari shaxsiy ma’lumotlar bilan ishlashdagi ma’naviy mas’uliyatni chuqurlashtiradi [3]. Agar virtual harakatlar insonning kundalik hayotidagi haqiqiy oqibatlarga olib kelsa, ma’lumotni qayta ishlash ham uning shaxsiy qadr-qimmati bilan bevosita bog‘liq bo‘ladi. Masalan, sog‘liq bilan bog‘liq qidiruvlar, oilaviy holat yoki kasbiy qiziqish to‘g‘risidagi xulosa foydalanuvchiga nomaqbul yorliq qo‘yish yoki unga biryoqlama munosabat shakllantirish xavfini tug‘diradi. Shu ma’noda daxlsizlik faqat sir saqlash emas, balki inson o‘zini qanday ko‘rsatishi va jamiyat uni qanday baholashi ustidan ma’lum darajada nazoratni saqlash imkoniyatidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tushunchaviy tahlil, qiyosiy-huquqiy o‘rganish, tizimli va normativ-etik yondashuvlardan foydalanildi. Tushunchaviy tahlil orqali raqamli nazorat, ma’lumotlar xavfsizligi, maxfiylik va shaxsiy hayot daxlsizligi tushunchalarining bir-biridan farqli jihatlari ajratildi. Qiyosiy tahlilda milliy huquqiy kafolatlar va xalqaro etika tamoyillari mazmunan solishtirildi. Tizimli yondashuvda fuqaro, davlat organi, ma’lumotlarni qayta ishlovchi tashkilot hamda raqamli xizmat o‘rtasidagi majburiyat va manfaatlar o‘rganildi. Tadqiqot empirik monitoring yoki ma’lumotlar sizib chiqishi bo‘yicha mustaqil statistik hisob-kitobga asoslanmaydi; u mavjud me’yorlar va ilmiy yondashuvlarni tahlil qilish orqali amaliy mezonlar taklif etadi.

Tahlil va natijalar. Raqamli nazoratning ijtimoiy bahosi, avvalo, uning maqsadiga bog‘liq. Firibgarlikning oldini olish, tibbiy xizmatlar xavfsizligi yoki elektron tizimlarga ruxsatsiz kirishni aniqlash uchun muayyan axborotni qayd etish qonuniy va zarur bo‘lishi mumkin. Biroq maqsadning foydali bo‘lishi istalgan hajmdagi ma’lumotni to‘plashni oqlamaydi. Mutanosiblik tamoyiliga ko‘ra, maqsadga erishish uchun zarur bo‘lgan minimal ma’lumot yig‘ilishi, undan foydalanish davri va vakolatlari cheklanishi kerak. Masalan, fuqaroga elektron navbat berish uchun zarur bo‘lmagan biometrik yoki oilaviy ma’lumotlarni talab qilish aynan mana shu mezon bilan savol ostiga qo‘yiladi. Shunday yondashuv nazoratni taqiqlashdan ko‘ra uni huquqqa mos tashkil etishga xizmat qiladi.

Shaxsiy ma’lumotlarning o‘ziga xos xususiyati ularning birlashtirilganda yangi ma’no kasb etishidir. Telefon raqami, xarid vaqti yoki saytdagi harakat alohida holatda oddiy ko‘rinishi mumkin. Ammo turli bazalar birlashtirilganda shaxsning qayerga borishi, nimalarga qiziqishi va qaysi xizmatga ehtiyoji borligi haqida batafsil profil shakllantiriladi. Bunday profil doimo aniq bo‘lavermaydi; ehtimoliy xulosa noto‘g‘ri bo‘lsa ham, inson haqidagi qarorga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun maxfiylikni faqat ma’lumotni begonalardan yashirish deb tushunish yetarli emas. To‘plash, bog‘lash, tahlil qilish, saqlash va o‘chirish bosqichlarining har biri mustaqil axloqiy va huquqiy bahoni talab qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 31-moddasi shaxsiy hayot va yozishmalar daxlsizligi, shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish, noto‘g‘ri ma’lumotlarni tuzatish hamda qonunga xilof yig‘ilgan ma’lumotlarni yo‘q qilishni talab etish huquqini belgilaydi [4]. Mazkur kafolatlar raqamli makonda shaxsni ma’lumotlar obyekti sifatida emas, o‘z huquqlariga ega mustaqil subyekt sifatida tushunishga asos bo‘ladi. Fuqaro axborot tizimiga ma’lumot kiritgani uchun uning ustidan barcha nazorat huquqidan voz kechmaydi. Aksincha, ma’lumotlar bilan ishlovchi tashkilot ularni nima maqsadda olganini tushuntirishi va qonunda ko‘zda tutilgan huquqlarni amalda ro‘yobga chiqarish uchun qulay tartib yaratishi kerak.

O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-iyuldagi O‘RQ-547-son Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risidagi qonuni milliy tartibga solishning asosiy hujjatlaridan biridir [5]. Qonunchilik 2026-yil 26-martdagi O‘RQ-1125-son hujjat bilan ham yangilangan [6]. Bu holat raqamli munosabatlarning rivojlanishi bilan huquqiy me’yorlarni muntazam moslashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, norma mavjud bo‘lishining o‘zi yetarli emas. Masalan, foydalanuvchi ma’lumotiga kirish, uni tuzatish yoki o‘chirish bo‘yicha qayerga murojaat qilishini bilmasa, huquq amalda cheklangan bo‘lib qoladi. Demak, qonunni amalga oshirishda xizmat dizayni, xodimlarning mas’uliyati va murojaatlarni ko‘rib chiqish sifati muhim ahamiyat kasb etadi.

Maxfiylik va xavfsizlik tushunchalarining farqiga alohida to‘xtalish lozim. Axborot xavfsizligi ma’lumotlarning ruxsatsiz o‘zgartirilishi, yo‘qolishi yoki oshkor bo‘lishining oldini olishga qaratilgan texnik va tashkiliy choralarni qamrab oladi. Maxfiylik esa hatto texnik jihatdan xavfsiz tizimda ham ma’lumotlarning qay maqsadda ishlatilayotgani, kim bilan ulashilayotgani va inson bu jarayonga qanday ta’sir qila olishi bilan bog‘liq. Ya’ni ma’lumot hech qachon sizib chiqmagan bo‘lsa-da, uning foydalanuvchiga tushuntirilmagan ikkilamchi maqsadda ishlatilishi maxfiylik muammosini keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun tashkilotlar axborot xavfsizligi auditi bilan birga ma’lumotlarni qayta ishlash maqsadlarining legitimligini ham tekshirishi kerak.

Daxlsizlikning ijtimoiy qimmati shaxsning fikriy mustaqilligi bilan bog‘liq. Agar fuqaro har bir qidiruvi, muloqoti yoki o‘qigan maqolasi keyinchalik unga qarshi ishlatilishi mumkin deb o‘ylasa, ayrim mavzularni o‘rganishdan o‘zini tiyishi ehtimoli mavjud. Bu hodisani raqamli makonda o‘zini o‘zi cheklash deb izohlash mumkin. Natijada ochiq taqiq bo‘lmagan holatda ham erkin fikrlash muhiti torayadi. Ayniqsa tadqiqotchilar, jurnalistlar, o‘qituvchilar va yoshlar uchun muqobil qarashlarni xavfsiz o‘rganish imkoniyati muhimdir. Shu jihatdan daxlsizlik birgina shaxsiy manfaat emas, balki ijtimoiy ijodkorlik, ilmiy izlanish va erkin muhokamaning zarur sharti hisoblanadi.

Raqamli profil asosida qaror qabul qilish insonning ijtimoiy mavqeiga ta’sir qilishi mumkin. Masalan, foydalanuvchining avvalgi xatti-harakatlaridan chiqarilgan taxminiy xulosa ishga qabul qilish, moliyaviy xizmat yoki boshqa imkoniyatni taqdim etishda foydalanilsa, xatolik va kamsitish ehtimoli yuzaga keladi. Shuning uchun qaror inson uchun jiddiy oqibat tug‘diradigan holatlarda avtomatlashtirilgan xulosaning tekshirilishi, tushuntirilishi va qayta ko‘rib chiqilishi muhim. UNESCOning sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha tavsiyasi maxfiylik, inson nazorati va axloqiy boshqaruv o‘rtasidagi munosabatni alohida ta’kidlaydi [7]. Bu tamoyillar muammoni faqat texnik dastur xatosiga emas, boshqaruv va mas’uliyat tizimiga ham bog‘lash imkonini beradi.

Raqamli xizmatlardan foydalanishda rozilik haqiqiy mazmun kasb etishi lozim. Foydalanuvchi juda uzun va murakkab foydalanish shartlarini tasdiqlashga majbur bo‘lsa yoki asosiy xizmatga kirish barcha qo‘shimcha kuzatuv shakllariga rozilik bilan bog‘lansa, tanlov erkinligi zaiflashadi. Mazmunli rozilik kamida uch talabga javob beradi: axborot sodda va aniq beriladi; zarur va ixtiyoriy qayta ishlash

o‘rtasida farq ko‘rsatiladi; mumkin bo‘lgan hollarda rozilikni qaytarib olish tartibi tushunarli bo‘ladi. Bunday mexanizm foydalanuvchiga ortiqcha yuk emas, tashkilot faoliyatiga nisbatan ishonchni mustahkamlovchi omil sifatida qaralishi kerak.

Ma’lumotlarni saqlash davrini belgilash ham daxlsizlik uchun zarur. Raqamli xizmatdagi avvalgi harakatlar cheksiz vaqt saqlansa, texnik xatolik, ortiqcha foydalanish yoki ma’lumotning kontekstdan uzib talqin qilinishi xavfi ortadi. Shu bois ma’lumotlarni to‘plashdan oldin ularning hayotiy davri – yig‘ish, tasdiqlash, foydalanish, arxivlash va yo‘q qilish bosqichlarini belgilab olish maqsadga muvofiq. Tashkilotning ma’lumotga ehtiyoji tugagandan keyin saqlashni avtomatik davom ettirish ehtiyotkorlik bilan asoslanishi kerak. Ma’lumotlar ustidan mas’uliyatli boshqaruv foydalanuvchi huquqlarini himoya qilish bilan birga tashkilotning o‘z xavfsizlik xarajatlarini ham oqilona tashkil etishga yordam beradi.

Mazkur nazariy tahlil asosida huquqiy va tashkiliy amaliyot uchun besh bosqichli yondashuv taklif etiladi. Birinchi bosqichda ma’lumot to‘plashning aniq maqsadi va huquqiy asosi belgilanadi. Ikkinchi bosqichda zarur ma’lumotlar minimal hajmda tanlanadi. Uchinchi bosqichda foydalanuvchiga sodda xabar va boshqaruv imkoniyati taqdim etiladi. To‘rtinchi bosqichda texnik himoya, vakolatlarni chegaralash va davriy tekshiruv amalga oshiriladi. Beshinchi bosqichda xato tuzatish, ma’lumotni o‘chirish bo‘yicha murojaatlar va shikoyatlarni ko‘rib chiqish nazorat qilinadi. Ushbu yondashuv me’yoriy huquqlardan amaliy xizmat standartlariga o‘tishni osonlashtirishi mumkin.

Raqamli kuzatuvning noqonuniy shakllarini cheklash bilan qonuniy va ijtimoiy zarur ma’lumot almashinuvini tashkil etish o‘rtasidagi muvozanat saqlanishi lozim. Masalan, epidemiologik xavflarni aniqlash yoki favqulodda xizmatlarni muvofiqlashtirish ayrim ma’lumotlarni tezkor tahlil qilishni talab qilishi mumkin. Bunday vaziyatlarda ham maqsadning aniq belgilanishi, ma’lumotlarning asossiz oshkor etilmasligi va nazoratning vaqt jihatdan cheklanganligi muhim. Shu nuqtayi nazardan inson xavfsizligi va erkinligini mutlaqo zid qadriyatlar sifatida ko‘rish noto‘g‘ri. Asosiy vazifa – xavfsizlikni ta’minlash uchun erkinlikdan keragidan ortiq voz kechishni talab qilmaydigan boshqaruv mexanizmini shakllantirishdir.

Axborot ustidan nazorat muammosi faqat yirik tashkilotlarga tegishli emas. Kundalik hayotda ayrim foydalanuvchilar tanishlari, qarindoshlari yoki hamkasblarining fotosurati va yozishmalarini roziliksiz tarqatishi mumkin. Bunday holatlar texnik jihatdan oddiy ko‘rinsa-da, shaxsiy chegaraning buzilishi va obro‘ga zarar yetishi bilan bog‘liq. Shuning uchun ma’lumotlar madaniyati oilaviy muloqot, ta’lim va mehnat jamoalarida ham shakllantirilishi zarur. Boshqaning shaxsiga doir ma’lumotini ulashishdan oldin uning roziligi va ehtimoliy oqibatlarni o‘ylash, yopiq muloqot mazmunini oshkor qilmaslik hamda internetda iz qoldiradigan axborotning uzoq muddat saqlanishini anglash ma’naviy mas’uliyatning amaliy ko‘rinishlaridir.

Daxlsizlikni baholashda fuqarolarning huquqiy xabardorligi ham e’tiborga olinishi kerak. Qonunchilikda himoya kafolatlari mavjud bo‘lgani bilan foydalanuvchi huquqlarining mazmunini bilmasa yoki rasmiy tartibni murakkab deb hisoblasa, huquqdan foydalanish imkoniyati zaiflashadi. Shu bois maxfiylik haqidagi ma’lumotlarni uzoq huquqiy jumlalar bilan emas, qisqa savol-javoblar, vaziyatli misollar va aniq murojaat yo‘llari orqali tushuntirish foydali. Masalan, noto‘g‘ri ma’lumot aniqlanganda kimga murojaat qilish, javob qanday olinishi va masala hal etilmasa qaysi tartib mavjudligi aniq ko‘rsatilishi lozim. Huquqiy savodxonlikni oshirishga qaratilgan bunday vositalar ijtimoiy ishonch bilan ham bevosita bog‘liq.

Xulosa va takliflar. Raqamli nazoratning kengayishi shaxsiy hayot daxlsizligiga oid munozarani yangi bosqichga olib chiqdi. Inson erkinligi faqat bevosita taqiq va cheklovlardan holi bo‘lish bilan emas, balki o‘ziga oid axborot qayerda va qanday ishlatilayotganini tushunish, unga ta’sir ko‘rsatish va noto‘g‘ri qaror ustidan e’tiroz bildirish imkoniyati bilan ham belgilanadi. Shu sababli daxlsizlik, shaffoflik, mutanosiblik va javobgarlik raqamli boshqaruvning ajralmas tamoyillari bo‘lishi kerak. Texnologik qulaylik insonning shaxsiy chegaralarini inkor qilmagan taqdirdagina barqaror ijtimoiy ishonch vujudga keladi.

Amaliy taklif sifatida davlat va xususiy xizmatlarda ma’lumotlarni minimallashtirish talabini kuchaytirish, foydalanuvchi uchun tushunarli maxfiylik ma’lumotnomalarini joriy etish, muhim avtomatlashtirilgan qarorlarni qayta ko‘rib chiqish yo‘llarini kengaytirish hamda aholining axborot huquqlariga oid savodxonligini oshirish maqsadga muvofiq. Raqamli himoya mexanizmlarining samaradorligini kelgusida murojaatlar statistikasi, foydalanuvchi tajribasi va mustaqil huquqiy baholash asosida o‘rganish mumkin. Shaxsiy ma’lumotlarni himoyalashni faqat texnik vazifa emas, inson qadr-qimmatiga tayanuvchi ijtimoiy boshqaruv masalasi sifatida anglash zarur.

ADABIYOTLAR

1. Foucault M. Discipline and Punish: The Birth of the Prison. – New York: Vintage Books, 1977.
2. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. – New York: PublicAffairs, 2019. – 704 p.
3. Floridi L. The Fourth Revolution: How the Infosphere Is Reshaping Human Reality. – Oxford: Oxford University Press, 2014.
4. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahrir). – 2023. – 31-modda. – https://constitution.uz
5. O‘zbekiston Respublikasining Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risidagi Qonuni: 2019-yil 2-iyul, O‘RQ-547-son. – https://lex.uz/docs/-4396419
6. O‘zbekiston Respublikasining Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risidagi Qonuniga o‘zgartirishlar va qo‘shimcha kiritish haqida Qonuni: 2026-yil 26-mart, O‘RQ-1125-son. – https://lex.uz
7. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. – Paris: UNESCO, 2021. – https://unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-ethics-artificial-intelligence